

Форс-мажор та обставини непереборної сили. На що вплинуло?

№21, 02 червня 2022

Владислав Мартинчук,
юрист судової практики
ЮКК "Де-Юре"

Війна – великий ворог будь-яких планів, вона перевертає дійсність і змінює всі обставини. Буквально в лічені години те, що було оптимальним і можливим, стає недоступним та ірраціональним. Сфера цивільних і господарських відносин у цьому плані не є винятком, військові дії стали на заваді виконанню чималої кількості договорів і зобов'язань.

Як відомо, за загальним правилом несвоєчасне виконання угоди спричиняє відповідальність. Але з кожного правила є виняток, яким у цьому випадку є обставини непереборної сили або, інакше кажучи, форс-мажор, що охоплює такі негативні наслідки. Водночас сама собою наявність обставин непереборної сили не звільняє від відповідальності – для застосування механізму форс-мажору необхідним є дотримання ще кількох умов. Саме з останнім на практиці досить часто виникають непорозуміння, наслідком неправильного розв'язання яких може стати відсутність захисту, що надає форс-мажор.

Законодавство України містить таке визначення форс-мажору: обставинами непереборної сили є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань (ч. 2 ст. 141 Закону України "Про торгово-промислові палати в Україні"). Ця норма Закону також містить перелік обставин, що можуть бути форс-мажором, до якого, зокрема, входять війна, збройний конфлікт, військові дії, ворожі атаки, блокада, диверсії, вибухи, захоплення підприємств, експропріація, загальна військова мобілізація; перелік не є вичерпним.

Складно заперечувати, що перелічені обставини відбуваються або відбувалися в Україні в період війни. Отже, з першим елементом визначення форс-мажору (надзвичайні та невідворотні обставини) усе відносно просто; війна та загальна військова мобілізація є на всій території України.

Водночас обставини, для того щоб мати правовий статус форс-мажору, повинні відповідати також другому критерію – бути такими, що "об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань". Ключове слово "унеможливають", тобто не перешкоджають, не заважають, не утруднюють, а саме унеможливають: зобов'язання не може бути виконане жодним іншим способом взагалі.

Візьмімо за приклад постачання товарів, коли транспортування відбувається через країну, у якій розпочалася війна. У такому разі зазвичай логістичний ланцюжок можна змінити та виконати перевезення товару іншим маршрутом (хоча здебільшого з істотним зростанням вартості транспортування). Якщо останнє справді можливе, то війна може бути форс-мажором лише в межах строків, необхідних для зміни логістичного маршруту. Інакша ситуація: якщо війна відбуватиметься у країні з якої або в яку відбувається постачання товару, то залежно від характеру бойових дій і пошкодження транспортної інфраструктури мова вже може йти про відсутність взагалі доступних і безпечних маршрутів, тобто про неможливість виконати зобов'язання та поставити товар у період таких дій.

Крім того, необхідно зробити застереження, що в наведених прикладах поряд із нормами права щодо дії обставин непереборної сили можливим є також застосування норм, що регулюють право сторони розірвати договір через істотну зміну обставин (ст. 652 Цивільного кодексу України). Досить часто такі норми діють у комплексі, особливо коли обставини непереборної сили тривають протягом значного часу. Так, форс-мажор не звільняє від виконання зобов'язання загалом, а дає змогу лише уникнути відповідальності за прострочення його виконання – необхідність виконання залишається. Через це зазвичай до тексту договорів вносять умови розірвання договору в разі тривалої дії обставин непереборної сили, але якщо такого пункту немає, то можна спиратися на

право розірвати договір через істотну зміну обставин. Загалом, таке право у тому чи тому вигляді є в більшості правових систем світу.

Повертаючись до форс-мажору, слід наголосити на ще одному не зовсім очевидному, але істотному критерії: у сторони договору обов'язково має бути наявна можливість одразу виконати зобов'язання, якщо б обставина непереборної сили зникла. Інакше кажучи, лише форс-мажор перешкоджає виконанню зобов'язання. На практиці саме об цей критерій "спотикаються" боржники за грошовими зобов'язаннями. Так, можливість сплати коштів забезпечує система фінансових установ, яка функціонує, тож за наявності грошових коштів на рахунку зупинення функціонування цієї системи через надзвичайні обставини цілком можна вважати форс-мажором. Своєю чергою, у разі якщо на рахунку коштів немає, то про дію форс-мажору не може йти мова. Так, за відсутності грошей наведено за приклад зупинення функціонування банківської системи не стане тією обставиною, що призведе до неможливості виконання зобов'язання, оскільки таке зобов'язання не могло бути виконане, незважаючи на зупинення.

Підсумовуючи останні тези, до грошових зобов'язань майже ніколи не застосовують положення про форс-мажор. Певні винятки, звісно, можливі, вони можуть бути в Україні, скажімо, через установлені обмеження щодо операцій із російськими банками. У такому разі неможливість здійснення банківських трансакцій фактично дорівнює неможливості виконання зобов'язань, а тому відповідні дії органів державної влади щодо запровадження таких обмежень можна вважати форс-мажором.

Загалом, обсяг випадків невиконання обов'язків за договором унаслідок форс-мажору в Україні є значним: воєнний стан і загальна військова мобілізація є на всій території України, на значній території відбуваються бойові дії, обстріли. У такому разі постає питання саме щодо підтвердження наявності обставин непереборної сили та їх документального оформлення.

За загальним порядком для засвідчення наявності обставин непереборної сили необхідно звернутися до торгово-промислової палати за отриманням відповідного свідоцтва. Для цього треба подати заяву за формою та встановлений пакет документів. Своєю чергою, торгово-промислова палата за результатами розгляду такої заяви в разі встановлення наявності форс-мажору видає відповідне свідоцтво.

Водночас на період війни діє спрощений порядок засвідчення Торгово-промисловою палатою форс-мажору. Фактично він полягає в тому, що Торгово-промислова палата України розмістила в загальному доступі на своїй сторінці лист, яким із 24 лютого 2022 року засвідчує наявність обставин непереборної сили.

Наведена позиція Торгово-промислової палати України, на мою думку, є, безумовно, виправданою та доцільною в сучасних реаліях. З одного боку, вона дала змогу уникнути перевантаженості від розгляду численних заяв про засвідчення практично ідентичних обставин непереборної сили, а з іншого – спростила доступ до засвідчення форс-мажору для суб'єктів господарювання.

Утім, слід враховувати один важливий момент: у такій ситуації немає етапу розгляду Торгово-промисловою палатою питання причинно-наслідкового зв'язку між обставиною непереборної сили та невиконаним зобов'язанням (тобто чи саме ця обставина призвела до невиконання зобов'язання). Через це тягар здійснення правової оцінки ситуації покладено повною мірою на суб'єктів господарювання, тобто тимчасово зникла "подушка безпеки", що дає змогу відкинути випадки, коли посилення на форс-мажор є очевидно недоречним. Інакше кажучи, на цей час підвищився ризик некоректного посилення на форс-мажор, наслідком якого є відсутність звільнення від відповідальності за несвоєчасне виконання зобов'язання.

ВИСНОВОК:

Підсумовуючи викладене, у цей період можна констатувати зростання обсягу невиконаних зобов'язань внаслідок дії обставин непереборної сили, якими є війна та військові дії на території України. Опублікований 28 лютого 2022 року Торгово-промисловою палатою України лист значно спростив порядок засвідчення форс-мажору, але має побічним ефектом відсутність перевірки Торгово-промисловою палатою дотримання правильності застосування його умов.

Останнє, своєю чергою, може спричинити зростання ризиків для суб'єктів господарювання в разі посилення на військові дії на території України чи інші події для звільнення від відповідальності за несвоєчасне виконання зобов'язань.

© ТОВ "ІАЦ "ЛІГА", ТОВ "ЛІГА ЗАКОН", 2022

У разі цитування або іншого використання матеріалів, розміщених у цьому продукті ЛІГА:ЗАКОН, посилання на ЛІГА:ЗАКОН обов'язкове. Повне або часткове відтворення чи тиражування будь-яким способом цих матеріалів без письмового дозволу ТОВ "ЛІГА ЗАКОН" заборонено.

© ТОВ "Інформаційно-аналітичний центр "ЛІГА", 2022

© ТОВ "ЛІГА ЗАКОН", 2022